

ВИНО КАО КУЛТУРОЛОШКИ ПОЈАМ У СРПСКОМ И МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ

Андреа Апјокне Мештер

(Arjokné Mester Andrea, H-1191 Budapest, Rákóczi u. 21. III/10.
andreamester@yahoo.com)

Када поредимо два језика, ми у ствари поредимо две културе. Ова тврдња произилази из схватања когнитивне лингвистике да појмовни системи не осликавају собом постојећу стварност већ наше виђење те стварности. Ово виђење одређено је нашим личним искуством али и културним наслеђем које човеку намеће неке конвенционализоване представе о томе шта је шта. Тако у ствари многе од категоризација универзума које смо усвојили имају конвенционални карактер у том смислу што су засноване на историјском предању и на важећим социјалним нормама, па су стога у великој мери специфичне за сваки дати језик (Ивић 2001: 183). Језик, дакле, представља поглед на свет који се огледа у култури народа који се датим језиком користи.

Поред преводилаца чији је задатак да у циљном језику пронађу одговарајуће еквиваленте језичких структура језика оригинала, поређењем речничког блага различитих језика бави се и контрастивна семантика. Оба начина поређења два или више језика довела су до истог, сасвим логичног закључка, а то је да се семантичка поља различитих језика ретко потпуно поклапају. Из овога произилази да су буквални преводи с једног на други језик практично немогући, јер језици носе у себи различите семантичке релације. Исте појаве и искуства се у различитим језичким заједницама другачије јављају, односно на различите начине осликавају стварност (Bańcerowski 2000b: 255).

Став когнитивне семантике јесте да сваки језик другачије врши категоризацију стварности, те стога превођење с једног језика на други не треба да се састоји од тражења еквивалентних речи већ преношење начина концептуализовања стварности из једног у други језик. Ове културолошке појаве највише долазе до изражаја у фразеолошким обртима, пословицама, изрекама, народној поезији и прози који стога представљају извор истраживања и поређења језика из семантичког аспекта. Физичка блискост култура, међутим, може да проузрокује сличности језичке категоризације стварности између два језика (Bańcerowski 2000a: 204).

Српска и мађарска култура, па тако и језици, већ вековима се развијају једни поред других. Мађарски језик припада угро-финској грани уралских језика, док је српски као јужнословенски језик члан индоевропске по-

родице језика, што поред типолошке разлике објашњава разлике између два језика у фонетском, морфолошком и синтаксичком систему. Близина ових култура, међутим, условљава сличности међу језицима на семантичком нивоу. Паралеле у когнитивној структури покушаћемо да прикажемо упоређујући у културолошком и језичком смислу појам вина у српском и мађарском језику.

Вино има јединствено место у културној историји човечанства. Осим своје гастрономске вредности оно, захваљујући свом истакнутом месту у хришћанској симболици поседује и изразиту спиритуалну вредност. Знамо да су људи већ у Египатском и Вавилонском царству садили винограде, док је у античко доба код Старих Грка постојао култ Диониса, бога виноградарства, вина и заноса, чију је улогу код Римљана имао Бахус. На то нас подсећа и српска реч *вино* која потиче од латинске речи *vinum*, док је њен мађарски еквивалент *bor* старотурског порекла.

Ниједно пиће нема тако истакнуто место у светској књижевности као вино. У мађарској књижевности вино се јавља већ у шеснаестом веку у песми Балинта Балашија *За винопију*, потом у осамнаестом веку код Михаља Чоконаи Витеза, да би постало стални мотив у поезији романтичара деветнаестог века, Верешмартија, Келчеија и Петефија. У српској народној поезији вино је неизоставни пратилац јунака Марка Краљевића, док је од српских романтичара најпознатији Бранко Радичевић по својој љубави према карловачким виноградима, берби, вину и веселу. Овај опојни напитак провлачи се кроз српску историју књижевности од Доситеја Обрадовића преко Косте Руварца све до *Вечитог младожење* Јакова Игњатовића у Сентандреји.

У књижевности двадесетог века истиче се међутим својом филозофском и метафизичком димензијом, али истовремено софистицираним и забавним стилем, есеј *Филозофија вина* мађарског есејисте, романописца и мислиоца Беле Хамваша. Овај есеј, као и остала Хамвашева дела, појавио се на српском језику у преводу Саве Бабића. У наставку рада анализираћемо превод имена различитих врста вина.

Погледаћемо најпре каква се речничка грађа заснива на речи *вино*. За вино се везује широк спектар лексичке грађе како у српском тако и у мађарском језику. Поред речи *вино* јављају се и деминутиви ове речи, који су у српском језику чешће у употреби него у мађарском. *Винце*, *винко*, *винашце* имају призвук нечег драгог, блиског, док постоје и шаљиве варијанте као што су *Винко Лозић* и *Винковић*, што свакако указује на вино као пиће које је омиљено међу људима који му на ове начине тепају. Једини деминутив речи *вино* који смо нашли у мађарском јесте такође фамилијарни, шаљив израз *borocska*. Постоје, међутим, други изрази који се користе за ово пиће благотворног дејства: *gondúzó*, *búkergető*, *búfelejtő* итд., који су у ствари метафоре. Облике аугментатива дате речи нисмо нашли у речницима мађар-

ског језика. У српском језику аугментативи ове речи, *винушина* и *винчина* имају пејоративно односно негативно значење. *Винчина*, наиме значи *лоше вино*, за које и мађарски језик има израз *vinkó*, као и *lőre*, од другог корена, или с придевом *silány bor*.

Од корена речи *вин-* (*bor*) у оба језика граде се изведенице, полусложенице и сложенице, које се по значењу могу разврстати у неколико група, али две најбројније групе чине група речи са значењем места и група речи које означавају људе. Наводимо примере за ове две групе.

Место посматрамо из два аспекта: место где се винова лоза узгаја – *виноград* – његови деминутиви *виноградац*, *виноградић*, затим *виногорје*, *винодол* и место где се вино прави или точи – *винара*, *винарија*, *винарница*. Важно је нагласити да назив биљке (*винова лоза*) од чијег се плода (*грожђе*) добија вино процесом врења, у свом мађарском еквиваленту (*szőlő, szőlővessző, venyige*) најчешће не садржи реч *вино*, већ назив плода (*szőlő*). Тако српској речи *виноград* и њеним синонимима одговарају мађарски изрази *szőlő, szőlős, szőlőskert* који указују на биљку и њен плод, али садржи и реч *баушта*, *двориште (kert)*. Оба језика имају изразе који садрже особине рељефа земљишта засађеног виновом лозом, горја у речи *виногорје (szőlőhegy, szőlődomb)* али само у српском и долине у речи *винодол*.

С друге стране, места где се вино производи, продаје и точи, а која се често међусобно подударују, у српском језику су следећа: *винара*, *винарница*, *виница*, *виноточ*, *виноточје*, *вински подрум*, а у мађарском: *borozó, borkimérés, borpince, borház*. Српска *винарница* или *винарица* је истовремено и назив *брода који превози вино* (мађ. *bort szállító hajó*).

У процесу настанка вина, од гајења лозе и прављења вина, преко његове продаје или точења све до потрошача, љубитеља и стручњака за вино, лексеме у српском и мађарском језику осликавају различите функције које људи имају у односу на вино. *Виноградар* и *виноградарка*, речи изведене од речи *виноград*, су мушкарац и жена који обрађују виноград (РСАНУ: 635). Даљи синоними са којима се срећемо су *виноградник*, *винограџија*, док у мађарском то може бити *szőlőtermelő, szőlőtűvelő, szőlősgazda, szőlész*, али због недостатка родова у мађарском језику, ниједан од ових израза не указује на пол особе, док речи различитог рода у српском показују да ни жене нису изузете из рада у виноградима. У овом, дакле, случају српски језик открива културно-историјску позадину више него мађарски.

Виноточа, *винолија*, *виноноша*, *пехарник* (мађ. *bortöltögető, pohárnok*) је онај који точи вино, службеник на средњовековном двору који је доносио вино и точио гостима (РСАНУ: 637). Постојање особе са задатком да точи вино показује важност чина и учесталост конзумације овог пића. На широку распрострањеност виноградарства и винарства као пољопривредне гране указује и посебан израз који се користио за порез који се плаћао на вино –

винарина, који се на мађарском каже *boradó*. Трговац вином је *винар* или *винопрџац* (мађ. *borász, borkereskedő*), но изгледа да се значење речи *винар* (*borász*) временом проширило. Раније је то била особа која продаје/точи вино, међутим сада се јавља и у значењу ‘стручњак за вино’.

Поред речи које означавају особу која се бави гајењем винограда и производњом односно продајом вина, постоје у оба језика и именице које означавају човека који пије радо и много вина – *винопија*, и онога који воли да пије вино/који се разуме у вина – *виција* (РСАНУ: 636). У мађарском језику овим изразима одговарају *borivó, borissza, borkedvelő*, од којих је прва, а по неким мишљењима и друга, настала од речи *вино* и *који пије*, те су тако и по творби сличне српском еквиваленту. Од *borissza* је уметањем речце *не* (мађ. *nem*) секундарно настала реч супротног значења – *bornemissza*, која означава човека који не пије, али се она данас најчешће може чути у функцији презимена. *Вински брат* је човек склон пићу, пијаница (Matešić 1982: 41); у мађарском постоје изрази *borbarát* односно *szesztestvér*, док негативну конотацију има именица *borissza*.

У српском језику вино се најчешће дефинише као алкохолно или опојно пиће које се добија врењем шећера воћних сокова, најчешће сока од грождја (РСАНУ: 633). У мађарском језику дефиниција вина не садржи придев *алкохолно* односно *опојно*, али се осим тога у потпуности поклапа са оном у српском. Међутим, управо одређење *опојно* указује на друго, пренесено значење вина у српском језику а то је ‘оно што изазива занос, опојност’.

Осећај омамљености који вино може да проузрокује јавља се у више фразеолошких обрта у оба језика. *Бити у/при вину* и *накитити се вина* осликавају утицај вина преко физичке близине субјекта и вина (субјекат је *у/при вину*, док кићење подразумева стављање нечега *на* нешто). *Винко Лозић/Лозовић* је шаљива варијанта за вино, одатле шаљив фразеолошки обрт *ударило кога Винко Лозић/Лозовић (у главу)* (Matešić 1982: 740), а постоји и *ударило кому вино у главу* (РСАНУ: 633), где се *глава* јавља у свом пренесеном значењу – ‘памет, свест’. У мађарском језику се срећемо са два фразеолошка обрта сличне конструкције, али они садрже супротне елементе: *fejébe száll a bor* и *lábába megy/száll a bor*. Овде *глава* има исто значење као у српској варијанти обрта, док ноге указују на други начин дејства вина на човека, те овај фразеолошки обрт можемо превести описним изразом *једва се држати* или *не моћи стајати на ногама (од пијанства)*. Следећи примери у мађарском језику односе се на човека који воли да пије вино: *jól tudja a bor útját; nem szereti a bort a szájában tartani; azóta szereti a bort, mióta rágni nem kell; csak kétszer szereti a bort meginni: ávemária előtt és ávemária után*. Да говорници мађарског и српског језика посматрају вино као опојно пиће види се и у следећим изразима:

Bort sem ivott/látott, (s) máris/mégis részeg = ‘понаша се као да је изгубио здрав разум’ (MSzK: 152)

Pijan bez vina = ‘lud’ (Караџић 1849: 27)

Посматрајући изреке и пословице о вино у српском и мађарском језику запажамо да је вино у њима средство помоћу којег на видело долазе истинске односно потиснуте особине људи. *In vino veritas* има свој еквивалент и у српском и у мађарском језику:

У вино је истина.

Borban az igazság.

Позитивна карактеристика вина у делу пословица и изрека јесте да има моћ да из човека извуче његову праву личност. То видимо у следећим примерима на српском:

Вино је душе огледало.

Вино налази речи.

И на мађарском:

A bor kimondatja az emberrel az igazat.

Megmutatja a bor, kiben mi lakik.

Nincs a bornak titka.

Истовремено, вино јача особине које без његовог утицаја нису карактеристичне за човека који пије.

Вино и мудрога побудали.

Вино и старца заигра.

У мађарском смо нашли више пословица и изрека ове врсте:

A bor a némát is megtanítja szólani.

Még a vénembert is táncba viszi a bor.

A bor erőt ad.

Међутим, у пословицама и изрекама које наглашавају добар утицај вина на човекову личност обично осећамо и благу иронију, што им даје негативну конотацију, те слутимо да се вино и трезвена мисао међусобно ис-

кључују. На то указује фразеологизам *a bor beszél belőle / csak a bor mondatja vele*, као и следеће изреке:

*Ahol a bor az úr, ott az ész koldulni jár.
Az okos embert is eltántorítja a bor.
Bor be, ész ki.
Nincs olyan bölcs, kit a bor meg nem bolondít.*

*Вино нити, а не опити се.
Нит је било, нити бити може.*

Сличности између српског и мађарског језика у семантичким релацијама налазимо и у односу вино – вода. Ево неколико примера из мађарског језика:

*Vagy bor, vagy víz!
Vizet prédikál, s maga bort iszik.
Otthon vízzel, másutt borral.
Nálunk is vizezik a bort.
Ha bort nem találsz, sört vagy vizet igyál.*

Први израз има значење ‘одлучити између две могућности, два супротна правца’, док се други односи на човека који једно говори а супротно томе делује. Дакле, у прва три примера вино и вода су у опозицији у реченици, као две супротне ствари, две супротне радње. У четвртом примеру вода се јавља у негативном значењу, јер квари квалитет вина, док из петог ишчитавамо постојање хијерархијског односа између три течности, а вино је на првом месту у тој хијерархији.

У српском језику такође налазимо опозицију вина и воде. Наиме, израз *ни вода ни вино* односи се на превртљивог, безличног, непоузданог човека који се налази негде између две крајности, овде представљене појмом воде и вина.

Вина можемо да поделимо по боји, по укусу и по пореклу. Српски језик разликује *бело* и *црно* вино, док у мађарском постоји *бело* (мађ. *fehér*), али уместо *црног*, јавља се *црвено* (мађ. *vörös/piros*). Што се укуса тиче, у оба језика постоје термини за *суво* (мађ. *száraz*) и *слатко* (мађ. *édes*), као и израз *чисто* (мађ. *tiszta*) за неразблажено вино, мада ту српски језик користи и израз *цело*. *Чисто* и *цело* су позитивни придеви, што значи да су таква вина по квалитету боља него она водом разблажена, што потврђује опозицију вина и воде у српском и мађарском језику. *Криштено* вино је вино разблаже-

но водом. Порекло овог израза вероватно је у вези са чињеницом да се при обреду крштења, дете полива водом.

Б. Хамваш у свом каталогу вина детаљно описује карактер вина различитог порекла. Две основне групе чине:

– вина са неска (мађ. *homoki borok*): *kecskeméti, kiskőrösi, csengődi, soltvadkertei, csopaki, arácsi, füredi* (Hamvas 1945: 246–248);

– брдовита вина (мађ. *hegyi borok*): *gyöngyösi, villányi, balatoni borok, szekszárdi, hegyaljai, egri, badacsonyi, Szent György-hegyi* (Hamvas 1945: 250–253) итд.

Називи набројаних вина потичу искључиво од места где она настају, те су мађарском читаоцу блиска, како у физичком и географском тако и у језичком и културолошком смислу. Стога је њему јасно да под терминима *kecskeméti* или *hegyaljai* писац подразумева врсте вина. Међутим, просечни читалац српског превода не поседује предзнање о местима у Мађарској која су позната по својим винима, те није сигурно да ће знати да су *csopaki* и *szekszárdi* познате врсте вина. У оваквим случајевима преводилац мора да се у преводу послужи додавањем речи *вино* и на местима где се она у оригиналу не налази: *кечкеметско вино, вино из Хеђаље, вино из Чопака, сексардско вино* (Хамваш 2000: 248–251) итд. На овај начин могу да се премосте разлике у културолошком предзнању између читалаца на мађарском и српском језику.

У обреду наздрављања пиће је веома важан елеменат. То пиће на терену Балкана, па тако и код Срба, може бити вино или ракија. Вино, као и друге врсте пића којим се наздравља, у тексту здравице користи се за формулу која представља условну конструкцију и изражава жеље за добрим приносима, успехом и благостањем домаћина, или се њиме „гата” какво ће време бити у наредној години:

Ево ме с вином! Ако буде винце виновито бит ће љето кишовито, ако буде виноквас бит ће нама бољи глас. (Петровић 2006: 61)

Вино, дакле, у народу има улогу средства за предвиђање временских прилика. Ово потврђује и народни израз *виножито* са значењем ‘дуге на небу’. Назив за дугу је *виножито*, јер се по њеним бојама нагађа хоће ли те године бити више вина или жита (РСАНУ: 636).

У мађарском се такође јавља вино у тексту здравице: *bort, búzát, békességet (jó asszony feleséget)* (MSzFSz: 15). Овде се, као и у српском језику, вино јавља у пару са пшеницом или житом, што свакако указује на изузетно важно место које ова два појма имају у обема културама.

У овом раду покушали смо да одредимо појам вина у српском и у мађарском језику поредећи примере лексема, фразеолошких обрта, изрека и

пословица везаних за овај појам. На основу одабране и приказане грађе дошли смо до закључка да у семантици овог појма, поред неких размимоилажења, има много додирних тачака између ова два језика које би могле бити део даљих истраживања на тему модела света мађарског и српског језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић, М. 2001, *Правци у лингвистици 2*. Београд: Библиотека XX век.
- Караџић, В. 1849, *Српске народне пословице*. Београд: Просвета–Нолит.
- Петровић, Т. 2006, *Здравица код балканских Словена*. Београд: САНУ, Балканолошки институт.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 2*. Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1962.
- Хамваш, Б. 2000, *Филозофија вина*. Београд: Центар за геопоетику.
- Bañcerowski, J. 2000a, A halál mint kultúrfogalom a magyar és a lengyel nyelvben. *Magyar Nyelvőr* CXXIV, 204–209.
- Bañcerowski, J. 2000b, *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék.
- Hamvas, B. 1945, *A bor filozófiája*. Budapest: Medio Kiadó.
- Matešić, J. 1982, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO “Školska knjiga”.
- MSzFSz – Vajda, J. – Burzan, M., *Magyar–szerbhorvát frazeológiai szótár*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Délszláv Nyelvek Intézete, 1984.
- MSzK – Mózes, I. M. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Horizont Kiadó, 2001.